

DEĞİŞİM SÜRECİNDE İSLAM

ISLAM IN THE CHANGING WORLD

MEHMET S. AYDIN

PROF. DR. D. E. U. İLAHİYAT FAK. DEKANI

Sayın Cumhurbaşkanım,

İslam, bugün hakkında en çok konuşulan ve tartışılan konuların başında geliyor. Özellikle, son yıllarda, basının, medyanın, ulusal ve uluslararası siyasetin gündeminde daima üst sıralarda olageldi. Bunun hem olumlu, hem de olumsuz yanları var. Olumlu yanı, müslümanın dini hayatında farkedilir bir biçimde artan belli ve sınırlı bir canlılık ve uyanıklık ile ilgilidir. Genelde bakıldığında İslam, hiç değilse hayatın bazı alanlarında, son yüzelli yıldır artan bir hayatîyet içinde değişme sürecine katılmıştır. Batıdan gelen kültür şokunun şağariye indirilmesinde, bütün İslâm topluluklarının kurtuluş mücadelelerinde ve milli şuur düzeylerinin birliği sağlayıcı bir nitelikte devam ettirilmesinde ve nihayet her türlü eksikliklerine rağmen "İslam dünyası" diye adlandırılacak bir tarih, kültür ve coğrafya parçasının hâlen mevcut olmasında İslamın oynadığı rol, başka hiçbir şeyle mukayese edilemez.

İslâm'la bu kadar yakından ilgilenmenin bir de olumsuz yanı var: Ne yazık ki bu din, büyük dinler arasında hâlâ en az bilinen, en çok yanlış anlaşılan ve en çok yanlış tanıtılan bir din olma durumunu korumaktadır. Buna kısmen de olsa İslam dünyasında görülen sağlıksız dinî -veya dinî görünümlü- tezahürlerin sebep olduğu inkâr edilemez. Ama asıl cehalet ve belki de asıl tezgah, dışarıdadır. Dışarıda olanın arkasında ise, İslamın bir inanç sistemi olarak canlanması karşısında duyulan korkudan ziyade -ki bu da yok değil- bir milyar civarında insanın ve zengin bir coğrafya parçasının siyasi, iktisadi ve kültürel sömürü karşısında geliştirmekte olduğu uyanışa bağlı olarak duyulan hesaplı endişeler yatmaktadır. İçeride ve dışarıdaki olumsuzlukların sayısını

daha da artırmak mümkün. Evet, İslam, hakkında en çok konuşulan konudur. Ama ne yazık ki, din alanı bir yandan din adına en yavan, en katı, en uzaklaştırıcı ve dolayısıyla yabancılaştırıcı, en akılsız, en tutarsız konuşmaların ve savunmaların sergilenebildiği; öte yandan da din aleyhine en çocuksu, en yüzeysel, en kışkırtıcı, hatta en histerik bağırma-çağırma yer alabildiği bir alandır.

Bunları şimdilik bir tarafa bırakıp asıl mevzuya dönmek istiyorum: İslamın, her şeye rağmen önüne geçilmez bu canlanışının kaynağı nereden gelmektedir? Sürekli olarak bir dünyada değişmez ilkelere dayanan bir din nasıl ayakta durmaktadır? Cevap o kadar zor değil: Dinamizm, bîzatihî Kur'an'dan; ayakta kalma gücü ise yine Kur'an'la birlikte İslam'ın tarihi tecrübesinden gelmektedir. İslam, tıpkı kendisinden önce gelen ve öz itibarıyla aynı mesajı getiren öteki vahiy dinleri gibi, tarihin akışına giren, ona müdahale eden, onu değiştiren ve sonuç itibarıyla de insanı süreklilik arzeden bir inanç ve ahlâk çizgisinde (yani fitrat dairesinde) tutmak isteyen bir dindir. Bu durumda denebilir ki, değişme ve süreklilik İslâmın vazgeçemeyeceği iki büyük hayatî kategoridir.

Değişme kategorisi açısından bakıldığında İslam'ın başarısı baş döndürücüdür: Yirmi üç yıl gibi kısa bir zamanda oluşturulan ve model olma özelliğine bütünüyle sahip olan bir iman ve ahlâk toplumu. Birkaç yüzyıl içinde tarihin sahnesine çıkarılan yüzden fazla kelim okulu ve en az dört büyük felsefe geleneği. Yirmi civarında fıkıh ve hukuk okulu. Başka milletlerin mirasını da kısmen içine alan zengin bir siyaset ve devlet geleneği. İnsanlığa yüzyıllarca ışık olan, kitap olan, program olan müthiş bir

ilmî başarı. Ve bu gerçekten hızlı ve derin değişme sürecine rağmen, Kur'an'a sâdik olmak ve İslâm kalmak için her türlü çabayı gösteren ve süreklilik arzeden bir iman ve ahlâk çizgisi. Bu çabanın başarıları tartışmaya açık bir konudur; ama çabanın bizatihi varlığı değil. Çünkü onun, tarihin akışı içinde varolduğu ve bugün de şu veya bu şekilde var olmaya devam ettiği tartışmayı gereksiz kılan bir tarih ve sosyoloji gerçeğidir. İslâm bunu nasıl başardı? Bu dinin bir *tevhid* dini olduğunu, sadece bir Allah'a inanmayı esas almakla kalmayan, birlik arzeden bir insan ve toplum bilincini kurmayı gaye edinen bir din olduğunu hepimiz biliyoruz. "Birleştirme" eyleminden söz edebilmek için "birleştirilebilecek bir takım varlıkların" bulunduğunu kabul etmek mecburiyeti vardır. Süreklilik olmadan değişimin nasıl felsefi bir anlamı yoksa, çokluk olmadan da birleştirmenin bir anlamı olmaz. İşte İslâm'ın tarihi başarısı, bu iki çift kategori arasında dengeyi iyi kurabilmiş olmasından gelmektedir. Birleştirici bir din olan İslâm, evvelâ bir fert olarak mü'mini her türlü olumlu tecrübe (dinî, ilmî, ahlâkî ve bedî) karşısında açık tutmuştur. İslâm'da iman kavramının itikadî ve ilmî olduğu kadar; iradî, ahlâkî ve bedî (estetik) olmasının mânâsı budur. İkinci olarak, mü'min, öteki dinlere ve kültürlere açıktır. Günümüzde oldukça revaçta olan *dinlerarası diyalog* çağrısının ilk ve en hâlis şeklini Kur'an'da bulmaktayız. Kur'an, öteki dinlerin varolma haklarını tanımakla, din ve vicdan hürriyetini teminat altına almakla yetinmez (Al-i İmran Suresininin 64. ayetinde belirtildiği gibi) ortak-evrensel noktaların bulunabilmesi ve oraya *gelinebilmesi için bizzat kendisi tarafından yapılan çağrıya olumlu mukabelede bulunulmasını ister.*

Başka dinlere açık olan bir dinin başka kültürlerle kapalı olması zaten düşünülemez. Nitekim tarihî İslâm, eski Yunan, Roma, Mezopotamya, İran ve Hint kültürlerine açık olmuş, onlardan alabildiklerini ana bünye içinde kaynaştırmaya çalışmış ve bu faaliyetinde de büyük ölçüde muvaffak olmuştur. Bunu yaparken de prensipli bir din olduğunu daima kanıtlamıştır. Bilindiği gibi, bugün yaşamakta olan büyük dinlerin bir kısmı, her değişme dalgası geldiğinde bir veya birkaç prensibinden vazgeçtikleri için gün gelmiş ne savunacak prensipleri kalmış ne de insanlığa sunabilecekleri doğru dürüst bir şeyleri.

İslâm -bunu ister Hz. Muhammed'e gelen vahyin belirlediği *din* olarak, isterse Hz. Adem'den son peygambere kadar uzanan aslı (*primordial*) din olarak anlayalım- aktif bir güç

olarak tarihin içinde olmuştur. Fakat konuşmamın başında İslâmın "hayatın bazı alanlarında canlılık kazandığını söylemiş ve bu ifadeyle ortada bir takım istisnaların olduğuna zimnen işaret etmek istemiştim. Acaba nasıl oldu da o, zaman geldi ve tarihteki küllî rolünün en azından önemli bir kısmını oynayamaz hale geldi, yahut getirildi? İktisadî tesbitine katılırsak, bunun asıl sebebi, İslâm'da dinî *düşüncenin* son beş asırlık durgunluk dönemidir. Bu dönemde ilim vardı. Ne var ki ilim, hayat içinde değişen ve oluşan, dolayısıyla sadece *bilinen* değil, *yaşanan* bir şey olma özelliğini önemli ölçüde yetirmişti. Kısacası ilim, o uzun dönemde, kuşaktan kuşağa aktarılan kutsal bir "hikmet binası" gibi anlaşılabilir görülmektedir. Tefekkür de vardı. Ne var ki o da çok kere sintetik (terkibî) olmaktan çok analitik (tahlilî) idi, yaratıcı olmaktan çok muhafaza edici idi. İşte bu ilim ve tefekkür anlayışı, müslümanı, İslâm'ın evrensel hareket prensibi olan *ictihad kapısının* kapandığı kanaatine kadar götürdü. Daha da kötüsü, vahyedilmiş Kur'anın yanbaşında tarih de kısmen normatifleştirildi, gelenek kutsallaştı ve Kur'an'ın eleştire eleştire yığıldığı "atalarımızdan böyle gördük" anlayışı, yeniden kural-koyucu, dolayısıyla bağlayıcı rolü ile tekrar sahneye çıktı.

Genelde İslâm dünyasının, özelde de modern bilim ve düşünceyle daha doğrudan teması olan Osmanlı'nın inanmış aydınları, yukarıda özetle temas edilen anlayış ile muasır dünyaya girilemeyeceğini biliyorlardı. Dinî tefekkürdeki atalet ve dinî hissiyattaki zayıflık, endişe verici bir realite olarak ortada duruyordu. *Teceddüd*, yani yenilenme kaçınılmazdı. Kur'an-ı Kerim'in Hadid suresinde şöyle bir âyet vardır: "İnananların gönüllerinin titreyerek Allah'ı anması ve O'ndan gelen gerçeğe içten bağlanması zamanı hâlâ gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Çoğu zaten fâsık olmuş durumdadır. (Ayet, 16) Bu ayeti yorumlayan ünlü müfessirimiz Elmalılı Hamdi Yazır, şu gerçeği tespit etmektedir: İnsan, hâdiselerin yenilikleri içinde sürüp giden bir hayatı müşahede etmek ister. Oysa murûr-u zaman mü'mininin kalbinde derin yaralar açar. Bunun da sebebi teceddüdün yokluğudur. Elmalılı Hoca tamamen haklı: Eğer bir dinî hayat, kendisini yenileyemez, içine yeni tecrübeler katarak zenginleşemez ve yeni ifade yolları bulamazsa, insanlar ona olan ilgilerini yavaş yavaş kaybedebilir, hatta ona bütünüyle yabancılaşabilirler. Bu hüküm, her kurum, her dünya görüşü için geçerlidir.

Yenilenme olmazsa, dinî duygu hayatı kadar, hatta ondan daha ziyade, dinî düşünce de kısırlaşır. Düşüncenin her alanında büyük yenilikler ortaya çıkar ve dinî düşünce bunlardan gelecek etkilere, yerine göre, olumlu veya olumsuz mukabelede bulunabilecek bir durumda olmazsa, insan hayatını tatmin edici ve ona yön verici özelliğini önemli ölçüde yitirebilir. Elmalı Hoca ile çağdaş olan ve hemen hemen aynı düşünce ve endişeleri paylaşan M. İkbâl, bu gerçeği şu sözlerle dile getiriyor: "Artık yeni nokta-i nazarlar öngörülmede, eski problemler yeni tecrübenin ışığında yeniden ifade edilmekte ve bu arada yeni yeni problemler ortaya çıkmaktadır. Sanki insan aklı, kendi temel kategorileri olan zaman, mekân, sebeblilik v.s.'yi aşmaya çalışmaktadır. Bilimsel düşüncenin gelişmesiyle aklilik (rasyonellik) kavramı bile büyük bir değişikliğe uğramaktadır. O halde, Asya ve Afrikanın Müslüman genç neslinin inançlarını taze bir düzenleme (oriyantasyon) içinde görmek istemelerine şaşmamak gerekir³."

Burada yerî gelmişken bir noktaya işaret etmek istiyorum. Dinî hayatımızın (duygu ve düşünce boyutlarıyla) problemlerinin önemli bir kısmını hâlâ çözmüş değiliz. Fakat durumun iyiye gittiğini ve çok yönlü modern İslâmî uyanışın mesafe almakta olduğunu söylemek mümkündür. Bu ilerlemeyi, hem İslâmî hem de modern hayatın dinamik şartlarını nisbeten iyi bilen inanmış bir aydınlar zincirine borçluyuz. Aralarındaki birçok farklılığa rağmen, bu aydınların amacı, bir dünya görüşü olarak İslâmî bu bütünlüğü içinde yeniden değişme sürecine getirmek ve pek çok yönden ve epeyce endişe de veren bu sürecin daha çok manevî bir muhteva ve ahlâkî bir istikamet kazanmasına yardımcı olmaktır. Bizim rahmetli Âkif "doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı; asrın idrakine söyletmeliyiz İslâmî" derken Müslüman aydının bu yükümlülük ve sorumluluğunu dile getiriyordu.

Bu aydınlar, İslâmî hayatın nazari ve amelî alanlarında köklü değişikliklere gidilmesi gerektiğine inanıyorlardı. Teorik planda amaç, Kur'ana dayalı -ama İslâmî mirastan da yararlanan- yeni bir tefekkür (isterseniz buna yeni bir teolojî, hatta metafizik de diyebilirsiniz) kurmaktır. Bunun hiç de kolay olmadığı açıktır. Dinî düşüncenin yeniden kurulabilmesi için yeni bir "hermenotik"e, yeni bir tefsir ve yorum anlayışına ihtiyaç vardır. Çağımızda anlama ve yorumlama bilimi ile ilgili önemli adımlar atılmıştır. Tarihi ve edebî tenkitler, linguistik tahliller, tarih ve bilgi sosyolojisinin verileri, insanın anlama ve yorumlama ufkuna önemli bir genişleme

getirmiştir. Ayrıca modern imkânlar yardımıyla zengin fikir ve kültür tarihimize ait bilgiler, daha kolay bir şekilde toplanıp tasnif edilerek kullanıma hazır hâle getirilebilir. Başka yararlarına ek olarak, bütün bunlar bir takım problemlerin çözümü için devreye sokulacak ise -ki bu olmak zorundadır- herşeyden önce o problemlerin mahiyetlerinin bilinmesi gerekir. Böyle bir bilgi, mevcut ilgili bütün bilim verilerini yardıma çağırılmadan elde edilemez. Bu ise çok farklı bir din araştırması ve öğretimi modelini bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkarmaktadır.

İslâmî pratiğin tam olarak değişim sürecine katılması ise, yine orijinal ifadesini Kur'an'da bulan dinamik insan ve toplum anlayışının yeniden ön plana çıkarılmasına bağlıdır. Özellikle son birkaç yüzyıldır Müslümanın tarihi tecrübesinde en ihmal edilen konu, kanaatimce, Kur'anın öngördüğü sosyal ahlâktır. Kaleme alınmış ahlâkla ilgili yüzlerce yazıya rağmen, Kur'anın meşveret ve adâlet ilkelerini de içine alan ictimâî-siyasî ahlâk felsefesini konu edinen bir tek eser yoktur. Yine yüzlerce tasavvufî eserler arasında kitap çapında bir tek *sosyal ahlâk yazısının* varlığından ben şahsen haberdar değilim.

İşte son birbuçuk asırda modern İslâm düşüncesi, sayısı çok da fazla olmayan ve genellikle bir birlik veya ekol oluşturmayan bir dizi temsilcisiyle bu boşluğu kapatmaya çalışmaktadır. Onun bu konuda istenen başarıya ulaştığını söylemek mümkün değildir. Bu başarısızlığın, burada üzerinde duramayacağımız kadar çeşitli sebepleri vardır. O, modern Müslüman mütefekkirin kendi imkânlarının kütüğünden ileri gelmiyor sadece, onun, içinde yaşadığı toplumun ortaya çıkardığı birçok büyük engelden de kaynaklanıyor. Ben burada bu engellerin sadece ikisi üzerinde durmakla yetineceğim. Bunlardan ilki, dar, katı ve aydınlanmamış bir muhafazakarlık veya gelenekçilik; ikincisi ise, Batılı insanın tarihi tecrübesinden kaynaklanan ve İslâm dünyasına oldukça yüzeysel bir biçimde yansıyan -hatta zaman zaman ideolojik bir görüntü sergileyen- katı *dünyevîleşme* programıdır. Birincisinde, yani katı muhafazakarlıkta istikrar faktörü, ikincisinde ise değişme faktörü, arzu edilen dengenin kurulmasına izin vermemektedir. Her ikisi de dinî tam fonksiyonel olmaktan alıkoymakta ve bunun neticesi olarak hem din alanında, hem de genel kültür alanında bazı habis gelişmelere, kopmalara, inkârlara, yabancılaşmalara ve hatta militanlaşmalara sebep olmaktadır.

Muhafazakarlık, geniş anlamda ele alındığında, bir sisteme işaret etmez. Onun rahatça

daire içine alınabilecek bir muhtevası ve üzerine hemen parmak basılacak bir tek gayesi yoktur. Aslında "değişmeye ve gelişmeye açık istikrar hali" şeklinde tanımlanan muhafazakârlık, asırlardır bir "benim hak mezhebim", "benim doğru imamım" yahut "şeyhim" yanılısıyla minimum düzeydeki bir din hayatını İslam zannetmektedir. Katı muhafazakârlık hayatın temel kanunudur. Fert ve cemiyet planında beşerî kimliğin devamı, böyle bir istikrar ile mümkündür. Bu istikrar ile oynayanlar, toplumun ma'seri vicdanı ve kolektif bilinciyle oynar ve sonunda toplumsal bunalımlara, benlik ve kültür krizlerine sebep olabilirler; olmuşlardır da. Sağlıklı muhafazakârlığın merkezinde, inanç ve değerlerin dünyası demek olan din bulunur. Bugüne kadar din dünyasına, keyfi, kökten sarsıcı ve ânî bir şekilde müdahale eden hiçbir toplum, ferdî ve ictimâî düzeyde benlik ve kültür krizinin sıkıntılarında kendisini kurtaramamıştır.

Paradoksal gibi görünüyor ama, benzer sonuçlar, yeterince değişmeyen toplumlarda da ortaya çıkabilmektedir. Katı muhafazakârlık, sadece "teceddüd"den korkmaz; zengin tarihî mirastan da korkar. O, tarihin ancak bir kısmına, oldukça somutlaştırılmış ve tek kanala yerleştirilmiş bir kısmına sarılır. Aslında İslâm'ın tarihi mirası, hem nazarî (felsefe, kelâm v.s.) hem de amelî (fıkıh, ahlâk v.s.) birçok yeniliklere ruh verecek, malzeme sunacak, hatta yöntem verecek zenginliktedir. Ne var ki, katı muhafazakârlık, asırlardır bir "benim hak mezhebim", "benim doğru imamım" yahut "şeyhim" yanılısıyla minimum düzeydeki bir din hayatını İslam zannetmektedir. Katı muhafazakârlık ülkemizde de hâlâ etkilidir. Fakat öteki birçok İslâm ülkesinde bu etki çok daha öldürücü güçtedir. Bu muhafazakârlığın iki olumsuz etkisi ilk bakışta hemen görülebilecek durumdadır. O, herşeyden önce İslâmî iç-bünyenin yerli kaynaklarına dayalı değişme arzusunu zayıf tutmakta, hatta bazılarını gerçekleştirme imkânından yoksun bırakarak yok etmektedir. Bu yolla da kendisine rakip olan düşünce ve tutumların ekmeğine yağ sürmektedir. İkincisi ise bünyeye dışarıdan gelen değiştirici faktörler karşısında, marazî, akıl dışı bir savunma mekanizması geliştirmekte, çok kere de ya içe kapanmaya, ya da ara sıra, kırıp dökmeye meyletmektedir. Bu muhafazakârlık, Kur'anın geniş dinini, sosyalizm, kapitalizm v.s. ile karşılaştıra karşılaştıra onu bir çeşit "ideoloji" haline getirdi. Ve kapalı, veya yarı-kapalı ideolojilerin olumsuzluklarının pek çoğunu dîni hayata soktu; böylece, "dini", "İslâmî" adını almaya hiç de

hakkı olmayan bir sürü oluşumlara kapı açtı. Bu katı muhafazakârlık, iyice aydınlatılıp yumuşatılmadıkça İslâmı her cepheden vurmak için siperde bekleyenler, her zaman bol malzeme ve fırsat bulmakta (neticede de modern oluşumlara İslamın katkılarını engellemekte) güçlük çekeceklerdir.

Dîni boyutu hayatın içinden çekip çıkarma veya onu âtil yahut az etkili kılma çabası içinde olan dünyevileşmenin dine zararı, katı muhafazakârlıktan daha az değildir. Bugün ülkemizde çeşitli tonlarda ve renklerde görülen dünyevileşme programının aşırılığa kaçan kısmının temel iddiaları şudur: a) Sürekli olarak değişen dünyada değişmez ilkeleri olan İslâmın toplum hayatında önemli bir yeri yoktur. b) İslâmın olduğu yerde teokrasi olur, demokrasi olmaz. Çünkü, ona göre, egemenlik ya Allah'ındır; ya da insanın. (İşin ilginç yanı, aynı şeyi söyleyen bazı Müslüman aydınlar da vardır) c) İslâmın, medenî haklar, kadının durumu, din hürriyeti v.s. konularında günümüz insanına verebileceği artık bir şey yoktur. Bu iddiaların sayısını daha da artırmak mümkündür. Pekâlâ, ne yapılmalı? Din kaldırılıp atılmalı mı? Hayır! Bu ne mümkündür, hatta ne de bütünüyle arzu edilen bir şeydir, dünyevileşmeci aydına göre.

Bana öyle geliyorki, tartışmanın bu tarafında yer alan aydınlarımız, modern hayatta dini ne yapacaklarını, onu nereye koyacaklarını bir türlü bilemediler. Evvelâ, İslâma İslâmın kabul edemeyeceği çok dar bir tarif elbisesi giydirdiler. Oysa büyük dünya dinleri arasında beşerî tarife ihtiyaç duymayan tek din, İslâmdır. "İslâm" kelimesi Kur'anın anlattığı dinin hem adı, hem de açık-seçik bir tanımıdır. (Öteki dinlerin pek çoğunun kurucularının, yahut peygamberlerinin adlarıyla anıldıklarını hatırlamak yerinde olur.) Bu aydınlarımız, dile getirdikleri tanım gereği dinin camide namaz, halk kitlelerinin evinde mevlit, nikâhta, mezarlıkta tören olmasını ma'kul (veya hiç değilse müsamaha ile) karşıladılar. Onun okulda eğitim, toplumsal hayatta norm, kültürde kaynaştırıcı güç, hatta dilde "selâm" olmasına bile razı olmalıdır. Onların pek çoğunun ideali, dîni terminolojiden arındırılmış bir dil, aşkınlığa her türlü referansı iptal edilmiş bir kültür ve bu anlayışla uyum içinde olan ticarî, iktisadî, bedi'î, hatta ahlakî bir siyaset...

Dini, hayatın kenar semtinde tutmaya çalışanların bence en büyük başarıları, uzun zamandan beri devam etmekte olan ve Said Hilmi Paşa, Ahmed Hilmi (Şehbenderzade) Namık Kemal, Ziya Gökalp, Mehmet Akif ve daha birçok münevverimizin yazılarında önemli bir düşünce

düzeyine çıkan fikir akımının önünü tıkamalarıdır. Büyük ölçüde yerli olan, en azından yerli kaynakları ve referansları ön planda tutan bu "akım", bugüne kadar güçlenerek gelebilseydi, Türkiye'de İslam düşüncesinin, gerçekten çok yüksek bir seviyesi olurdu. Yerli düşünce zayıf kalınca, dışardan gelen fikir kırıntıları da, ne kendi başlarına yol olacak, ne de zayıf dinî düşünce ile kaynaşabilecek bir konumda olabildiler. Başka deyişle, bu, dinî düşüncenin aleyhine olduğu kadar, bizzat var kılınmak istenen dinle ilgisiz düşüncenin de aleyhinde oldu. Yeri gelmişken bir noktaya daha temas etmek istiyorum:

Aydınlanmamış gelenekçilik, az da olsa, İslâm dünyasında bazı çevrelerin fikrî ve manevî desteğini almaktadır. Ama dinî hareketlilik karşısında rahatsızlık duyanlara verilen destek, bugün neredeyse evrensel boyuttadır. Bu büyük desteğin biri bilgi sosyolojisi, öteki de yeni siyasî oluşumlarla -ki bunlar bazen "Yeni Dünya Düzeni" v.s. gibi terimlerle ifade edilmektedir- ilgili olan iki önemli yanı vardır. Bir insanın bir kavrama verdiği anlam, çok kere o kişinin yaşadığı bilgi evreni ile doğrudan bağlantılı olmaktadır. Meselâ, Hıristiyanlığın dışındaki dinlerle ilmi ve fikrî teması olmayan bir batılın İslâm gibi bir dini anlama ve tanımlamaya çalışmasında önemli güçlükler ortaya çıkmaktadır. Çünkü o, "din" denince hayatını sadece belli kesimleri ile ilgili olan bir inanç - eylem sistemini düşünmektedir. Eğer bir de o kendi tanımının bir model ve ideal tanım olduğuna inanmışsa, hayatın daha geniş bir alanına -hatta bütün yönlerine- uzanmak isteyen bir dini, ya din olarak görmemekte, ya da çok tehlikeli "dinimsi" bir gelişme olarak algılamaktadır. Onun böyle düşünmesini sağlayan şey, kendi bilgi çevresidir ki, bu çevre hem geçmiş hem de şimdiyle ilgilidir. Linguistik açıdan bu çevre bazan öyle zorluklar getirmektedir ki, onlar yüzünden, meselâ, başta, "İslâm", "İman", "vahiy" ve "ibadet" olmak üzere, birçok anahtar terimi, sözgelisi, Batı dillerine çevirmek bazan çok zor bazan da imkânsız olmaktadır. Bunun üzerinde şunun için duruyorum: Batıların çok büyük bir kısmı İslâmı ne dün ne de bugün tam olarak anlayabildiler. İlmî ve fikrî bakımdan hâkim mevkide oldukları için de kendi din tanımlarının evrensel olduğuna inanıp onu başkalarına -meselâ bizim aydınlarımızın bir kısmına- empoze ettiler. Bu sonuncular da ciddi epistemolojik bir yanılgıya düşerek bu dayatmayı çağdaş, bilimsel v.s. zannederek benimsediler. Bu etki, daha ziyade beşerî ilimler vasıtasıyla oldu. Ve pek tabii bu

arada sözkonusu ilimlerin belli kültür çerçevesine bağlı olarak geliştiği, değerlerden hiçbir zaman uzak kalıp katkısız bir anlama, açıklama ve tasvir düzeyine ulaşamadıkları neredeyse hiç akla gelmedi.

Asıl kötüsü, bu yanlış anlama, etkisini her alanda, özellikle de uluslararası siyaset alanında gösterdi. Meselâ, Müslümanlardaki dine saygı, peygamber sevgisi, mabed, türbe v.s. karşısında duyulan derin hürmet ve benzeri tutumlar, yeterince anlaşılıp titizlikle değerlendirilebilseydi, İslâm dünyası ile Batı dünyası arasında bugün varolan gereksiz gerginliklerin pek çoğu olmazdı. Oysa bugünkü gerginlikler bazan daha da arttırılmak istenmektedir. Meselâ, önce heyecanlı Müslüman kitlelerin tahrik olacağı, sokağa döküleceği olaylar sergilenmekte, sonra kızgın gruplar üzerine kameralar çevrilerek kendi toplumlarına "işte Müslümanlık" yahut işte "fundamentalist", "militan İslâm," mesajı verilmekte, açık veya üstü örtülü bir takım tedbirlerin alınması gereğine işaret edilmektedir. Ne var ki, bu tedbirlerin hedefi, çok kere geniş Müslüman kitleyi aslâ temsil etmeyen sokaktaki öfkeli olmaktan ziyade, batı fabrikasında ekmek parasına çalışan bir Türk, yahut Saray-Bosna'da vahşice tecavüze uğrayan Müslüman bir kadın olmaktadır.

Gerçek olduğuna inandığım şu hususa işaret ederek konuşmamı bağlamak istiyorum. İslâm dünyasında görülen dikkat çekici yöneliş ve hareketlerin dinî nitelikte olanları bulunduğu gibi, kendisini İslâmın terminolojisi ile ifade etmeye çalışan, ama temelde çok sayıda iktisadî, ictimai ve siyasî hoşnutsuzluklarla ilgili olanları da vardır. Hatta dinî nitelikte olanların içinde dahi fikrî ve amelî planda hâlis İslâmî anlayışla uyum içinde olanları vardır, olmayanları vardır. Her şeyden önce ilmi açıdan bunların birbirinden ayırd edilmesinde büyük zaruret vardır. Din görünümü altındaki rahatsız edici tutum ve davranışların iyice tanımlanıp, onların İslâm'da organik bir bağının bulunmadığının gösterilmesi gerekir. İslâm, insanlık için Garaudy'nin bir eserinin başlığını kullanarak söylememe izin verilirse, "önemli vaadler"de bulunmaktadır. Bu vaadlerin gerçeklik kazanması, onun modern değişme sürecinde haklı olan yerini almasına bağlıdır. Katı muhafazakârlığın veya İslâm'a uymayan, bilimsel olma özelliği ise hiç bulunmayan bir takım zoraki tanımlamalar ve bunlara bağlı siyasetlerin, insanımızın (hatta insanlığın) hayrına sonuçlar doğurmadığı, doğurmayacağı artık anlaşılmalıdır.

Saygılarımla.